

Ελισάβετ Αρσενίου

Πρακτική εισαγωγή
στη μελέτη
της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
Ορολογία, μεθοδολογία, θεωρία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος: Η Αναμέτρηση των Νεοελληνικών Σπουδών

ΜΕΡΟΣ Α: ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Οι όροι φιλολογία, γραμματεία, λογοτεχνία:

 εισαγωγή στη φιλολογία, γραμματολογία, ιστορία της λογοτεχνίας

Εισαγωγή στην έννοια της λογοτεχνίας

Γλωσσική και λογοτεχνική επικοινωνία

Η «ποιητική» λειτουργία της γλώσσας

Η λογοτεχνικότητα

Συγχρονία και διαχρονία

Η ανάγνωση της λογοτεχνίας

Έργο και κείμενο

Λογοτεχνία και πραγματικότητα

Η λειτουργία της λογοτεχνίας

Το παραδοσιακό πλαίσιο

Ο νέος ελληνισμός

Το πρόβλημα της απαρχής

Η συνείδηση, η παράδοση και η ελληνικότητα

Λογοτεχνικά γένη και είδη

Εισαγωγή στην ποίηση

Εισαγωγή στην αφήγηση

Εισαγωγή στο θέατρο

Εισαγωγή στη νεοελληνική κριτική και το δοκίμιο

Λογοτεχνικά περιοδικά

Ιστορίες Λογοτεχνίας

ΜΕΡΟΣ Β: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η κριτική του κειμένου

Πηγές και βοηθήματα

Το χειρόγραφο και το βιβλίο

Η βιβλιογραφία

Τα εγχειρίδια

Τοποθέτηση του κειμένου στο χώρο και στο χρόνο

Τα παραθέματα

Η εστίαση

Η σύνθεση

Η ερμηνεία

ΜΕΡΟΣ Γ: ΘΕΩΡΙΑ

Εισαγωγή στη Θεωρία της λογοτεχνίας

[απόσπασμα]

ΜΕΡΟΣ Α
ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Οι όροι φιλολογία, γραμματεία, λογοτεχνία

Οι στόχοι αυτού του βιβλίου είναι τρεις. Κατ' αρχάς, η εισαγωγή στη νεοελληνική λογοτεχνία, που περιλαμβάνει την πλαισίωσή της, τους ορισμούς που εμπίπτουν σε αυτήν και τη χρονολογική της τοποθέτηση. Κατόπιν, η εξοικείωση με τις μεθόδους και τα εργαλεία του φιλόλογου, που εμπεριέχει την παρουσίαση, την προσέγγιση, τη μελέτη και την ανάλυσή τους. Τέλος, η εισαγωγή στα κυρίαρχα ρεύματα θεωρίας της λογοτεχνίας που έως σήμερα καθορίζουν τη σκέψη μας γι' αυτήν. Η φιλολογία είναι μια επιστήμη ιστορική, με την πιο εκτεταμένη έννοια του όρου. Η εισαγωγή μας σε αυτήν προϋποθέτει μια εκ των προτέρων στοιχειώδη εξοικείωση με τους βασικούς σταθμούς και τα σημαντικά κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που για τον φοιτητή της φιλολογίας θεωρείται δεδομένη. Θεωρείται επίσης δεδομένο, είναι όμως απαραίτητο να τονιστεί, εξάλλου, ότι ο προσδιορισμός του επιστημονικού χώρου της φιλολογίας και η εξοικείωση με τη μεθοδολογία της είναι δύο στόχοι που συνδυάζονται πάντα. Όσα ξέρουμε και ο βαθμός της γνώσης μας περί αυτών καθορίζουν όσα θα μάθουμε. Αν τα αντικείμενα με τα οποία γεμίζουμε τις βαλίτσες μας δεν είναι καλά τακτοποιημένα, ο χώρος δεν θα είναι επαρκής για τα καινούργια που θα αποκτήσουμε στη διάρκεια του ταξιδιού μας. Ορισμένες φορές το επιπλέον βάρος κοστίζει και, αν δεν το χειριστούμε σωστά, παύει να είναι και λειτουργικό.²

Ας ξεκινήσουμε με κάποιους ορισμούς. Ως φιλολογία ορίζουμε την επιστημονική μελέτη της λογοτεχνίας. Το επίθετο «επιστημονική» αναφέρεται στο είδος της γνώσης ή σπουδής που αφορά δεδομένα ή αλήθειες διευθετημένες συστηματικά και δηλωτικές της λειτουργίας γενικών αρχών. Η φιλολογία εντάσσεται στις ανθρωπιστικές επιστήμες, οι οποίες αναφέρονται στη διερεύνηση των ανθρωπινων δραστηριοτήτων από μια λογική, συστηματική και επαληθεύσιμη μεθοδολογία,

2 Όπως αναφέρει ο Αλέξης Πολίτης στο σχεδιάγραμμα της «Εισαγωγής στη Νεοελληνική Φιλολογία», στη φιλολογική επιστήμη συνδυάζονται η γνώση και η άγνοια, η απορία και η βεβαιότητα, αναζητείται μια προσέγγιση των δύο ακραίων εννοιών, του δογματισμού και του σχετικισμού, χωρίς να καταφεύγουμε σε αυτές. Λύση μιας απορίας είναι ο καινούργιος συσχετισμός των όσων μπορούμε να ξέρουμε. (ΝΕΦΦ 100, Ακαδημαϊκή χρονιά 1997-1998, εαρινό εξάμηνο, όπως καταγράφεται στην ιστοσελίδα του *Λογίου Εργμής* <http://logiosermis.phl.uoc.gr/lessons/101.htm>).

η οποία αναγνωρίζει την ισχύ τόσο δεδομένων αντικειμενικών, που προκύπτουν εξωτερικά μετά από αμερόληπτη παρατήρηση της αισθητηριακής εμπειρίας, όσο και δεδομένων υποκειμενικών, που προκύπτουν εσωτερικά μέσω αμερόληπτης παρατήρησης της ψυχολογικής εμπειρίας. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες περιλαμβάνουν –χωρίς να περιορίζονται απαραίτητα από– τη μελέτη εμπειριών που εντάσσονται στις κοινωνικές σπουδές (νομικές, πολιτικές, οικονομικές, κοινωνιολογικές κ.ά.), αλλά διαχωρίζονται από τη μελέτη φυσικών επιστημών βασισμένων μόνο σε εξωτερικές αισθητηριακές εμπειρίες. Γενικά, οι φυσικές και οι κοινωνικές επιστήμες ταξινομούνται στις θετικές επιστήμες, ενώ η μελέτη της λογοτεχνίας, της μουσικής, της φιλοσοφίας, της ιστορίας, της θρησκείας και των παραστατικών τεχνών αποτελούν τις ανθρωπιστικές επιστήμες.

Ακολουθώντας τον ορισμό του Π.Δ. Μαστροδημήτρη, θα λέγαμε ότι φιλολογία είναι η ερμηνεία των γλωσσικών μνημείων του παρελθόντος.³ Με τη στενότερη έννοια, είναι η επιστήμη που εξετάζει την ιστορία, την έκφραση (γλώσσα, μέτρο, ύφος) και το περιεχόμενο των προϊόντων του έντεχνου λόγου. Με την ευρύτερη έννοια, είναι η επιστήμη που ερευνά αδιακρίτως κάθε κείμενο λογοτεχνικών αξιώσεων. Οι δύο άλλοι όροι που παραδοσιακά συνοδεύουν τη «φιλολογία» είναι η «γραμματεία» και η «γραμματολογία». Η πρώτη μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των γραπτών μνημείων, των λογοτεχνικών και μη κειμένων. Η δεύτερη είναι η επιστήμη που εξετάζει ιστορικά και εξελικτικά καθένα χωριστά και όλα μαζί τα είδη του έντεχνου λόγου. Σύμφωνα με τον Γιώργο Βελουδή, η «γραμματεία» περιλαμβάνει όλα τα γραπτά μνημεία και τα έντεχνα, αισθητικά φορτισμένα και αξιολογημένα γραπτά μνημεία μιας ή περισσότερων εθνικών ή γλωσσικών κοινοτήτων.⁴ Η φιλολογία είναι –πλησιέστερα προς την ετυμολογική ρίζα της– η έλξη προς τη σπουδή των αρχών και των ισχυόντων χρήσεων των προφορικών ή γραπτών μεθόδων της ανθρώπινης επικοινωνίας. Μια ευρύτερη έννοια του όρου «φιλολογία» περιγράφει τη μελέτη μιας γλώσσας μαζί με τη λογοτεχνία της και τα ιστορικά και πολιτιστικά συμφραζόμενα που είναι απολύτως αναγκαία για την κατανόηση των λογοτεχνικών έργων και άλλων πολιτισμικά σημανόντων γραπτών κειμένων της. Έτσι, η φιλολογία συνιστά τη μελέτη της γραμματικής, ρητορικής, ιστορίας, ερμηνείας κειμένων, τη θεωρία και τις κριτικές παραδόσεις που συσχετίζονται με μια δεδομένη γλώσσα. Η φιλολογία, συνεπώς, περιλαμβάνει την αυστηρή και με ακρίβεια μελέτη κειμένων και της ιστορίας τους· συγχρόνως, ενσωματώνει στοιχεία κριτικής κειμένων, προσπαθώντας να αναδομήσει το πρωτότυπο κείμενο ενός συγγραφέα με βάση τα ποικίλα χειρόγραφα αντίγραφα. Ο κλάδος αυ-

3 *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα: Δόμος, σ. 28.

4 *Γραμματολογία. Θεωρία λογοτεχνίας*, Αθήνα: Δωδώνη 1994, σ. 55.

τός της έρευνας προέκυψε στις βιβλικές σπουδές και εφαρμόστηκε στις κλασικές σπουδές και στα μεσαιωνικά κείμενα. Η μέθοδος του κλάδου αυτού παρήγαγε τις ονομαζόμενες κριτικές εκδόσεις, οι οποίες απέδωσαν ένα αναδομημένο κείμενο συνοδευόμενο από κριτικό υπόμνημα, δηλαδή υποσημειώσεις που συγκεντρώνουν τις υπάρχουσες εκδοχές των χειρογράφων, επιτρέποντας έτσι στους μελετητές να παρακολουθήσουν ολόκληρη τη χειρόγραφη παράδοση και να τοποθετηθούν απέναντι στις εκδοχές της. Η γραμματιολογία, ως μια άλλη πλευρά της φιλολογίας, μελετά την προέλευση των κειμένων και τα τοποθετεί σε ιστορικά συμφραζόμενα, τα οποία είναι συχνά αξεχώριστα από ζητήματα ερμηνείας.

Η έμφαση της φιλολογίας στα εκδοτικά προβλήματα και στην αναδόμηση των κειμένων συνδέεται με την εποχή της διαμόρφωσής της ως επιστήμης, δηλαδή την Αναγέννηση, που επέφερε το αναγεννημένο ενδιαφέρον για τους αρχαίους συγγραφείς, την εφεύρεση της τυπογραφίας και την απαίτηση για σωστές εκδόσεις. Τον 15ο αιώνα στην Ιταλία ο Πετράρχης έθεσε τις βάσεις της κριτικής κειμένου, εμπνεόμενος από το κριτικό πνεύμα της Αναγέννησης. Ως μία από τις κυρίαρχες επιστήμες μέχρι και τον 19ο αιώνα, η φιλολογία επηρεάστηκε και από τον θετικισμό, ζητώντας να ενσωματώσει τη μεθοδολογία του εμπειρισμού στη μελέτη της λογοτεχνίας. Το πνεύμα του θετικισμού αντανakλάται στους αναλυτικούς αλφαβητικούς πίνακες λέξεων (concordances) που δηλώνουν τη συχνότητα χρήσης των λέξεων από συγκεκριμένους συγγραφείς, παραπέμποντας με ακρίβεια στα σημεία των κειμένων στα οποία συναντώνται. Ένα αντίστοιχο ενδιαφέρον που καλύπτει τον χώρο της ονομαζόμενης «κειμενικής κριτικής» εκδηλώνεται στις μέρες μας με τη συμβολή της τεχνολογίας, που επιτρέπει τη δυνατότητα μεταφοράς σε ηλεκτρονικά μέσα μεγάλου μέρους κειμενικών πληροφοριών. Η διαφορά μεταξύ γραμματιολογίας και φιλολογίας μπορεί να διαφανεί στην εξέλιξη της πρώτης, όπως την καταγράφει ο Γιώργος Βελουδής.⁵

Συνοψίζοντας, η γραμματιολογία ως επιστήμη εμφανίστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα. Τρεις είναι οι κατευθύνσεις της: η φιλολογία (κριτική έκδοση, γλώσσα, γραμματική), η καταγραφή (κατάλογοι, βιβλιογραφίες) και η ποιητική (θεωρία λογοτεχνίας). Τα ρεύματα που ακολούθησαν έως το 1914 έχουν καθορίσει ουσιαστικά τη σύγχρονη αντίληψη περί γραμματιολογίας. Στο πρώτο περίπου μισό του αιώνα επικράτησε στην Ευρώπη ο ρομαντισμός, σε συνδυασμό με τον ιστορισμό. Μετά το 1815 η σταθεροποίηση των αστικών καθεστώτων και το νεοτερικό

5 Παραπέμπω στη *Γραμματιολογία* (ό.π.) για βιβλιογραφικές λεπτομέρειες που αφορούν τη συνολική αυτή ιστορική διαδρομή, οι οποίες, εάν δίνονταν εδώ, θα φόρτωναν άνωσα το κείμενο. Περιορίζομαι στο να συνοψίσω κάποιους κεντρικούς σταθμούς στην εξέλιξη των γραμματιολογικών σπουδών στη Δύση (14ος-19ος αι.) (σ. 31-54).

πνεύμα του ρομαντισμού οδηγούν σε μια στροφή προς τις εθνικές, μεσαιωνικές και νεότερες λογοτεχνίες (κυρίως στις λαϊκές και «δημώδεις» εκδοχές τους). Παράλληλα, η κλασική φιλολογία γεννά τις νεότερες εθνικές θυγατέρες της. Μεταξύ 1850 και 1883 επικρατεί ο επιστημονισμός και ο θετικισμός. Ο ιστορισμός επιφέρει άνθηση και στη γραμματολογία, η οποία εξελίσσεται σε ακαδημαϊκό κλάδο στη Γαλλία και στη Γερμανία. Συγχρόνως, η ποιητική εξελίσσεται σε θεωρία, που πλέον διαχωρίζεται από την κριτική. Ακόμη όμως η κριτική, κυρίως στην Αγγλία, διεξάγεται από ερασιτέχνες, ενώ οι ιστορίες λογοτεχνίας γράφονται από ιστορικούς. Στην τελευταία, μεταβατική φάση αυτής της περιόδου, από το 1883 έως το 1914, επικρατεί ο ιδεαλισμός και ο αντιεπιστημονισμός. Στα τέλη 19ου αιώνα ο ιμπεριαλισμός γεννά ιδεαλισμό, ιρασιοναλισμό και υποκειμενισμό. Παράλληλα, κάνει την εμφάνισή του ο επιστημονικός σοσιαλισμός. Τότε εμφανίζονται τα πρώτα εγχειρίδια γραμματολογίας, ογκώδη και αυστηρά, καθώς και τα ειδικά φιλολογικά περιοδικά. Ο κοσμοπολιτισμός οδηγεί στη μελέτη των ξένων, εξωτικών λογοτεχνιών, και νέοι γραμματολογικοί κλάδοι δημιουργούνται, όπως η κοινωνιολογία και η συγκριτική γραμματολογία.

Όπως ίσως διαφάνηκε έως τώρα, η εξάρτηση της φιλολογίας από τη γραμματολογία και το αντίστροφο είναι σχετική. Όταν περιορίζεται στην κριτική έκδοση, στη γλωσσική και γραμματική ανάλυση, η φιλολογία αποτελεί κατεύθυνση της γραμματολογίας. Όταν όμως αναφέρεται στην ερμηνεία της λογοτεχνίας, προϋποθέτοντας την ιστορική της εξέλιξη, η φιλολογία περιλαμβάνει τη γραμματολογία. Απαραίτητο να πούμε εδώ ότι η δική μας Εισαγωγή ενδιαφέρεται εξίσου για τη φιλολογία, τη γραμματολογία και την ιστορία της λογοτεχνίας, αναγνωρίζοντας συγχρόνως ότι υπάρχουν διαφορετικά κάθε φορά κριτήρια με τα οποία προσεγγίζονται τα λογοτεχνικά κείμενα, όπως, για παράδειγμα, η γλώσσα και η λαογραφία (Εθνολογία, Λαογραφία), η ιστορική έρευνα (ιστορισμός) και η αισθητική αξιολόγηση της μορφής, το ενδιαφέρον για την οποία οδήγησε στην ανάπτυξη της θεωρίας της λογοτεχνίας.⁶ Ακολουθεί η πραγμάτευση μιας σχέσης ακόμα πιο λεπτής στις διαβαθμίσεις της και περίπλοκης στα όριά της: αυτής μεταξύ γραμματείας και λογοτεχνίας. Λογοτεχνία, λοιπόν, είναι τα «έντεχνα, αισθητικά φορτισμένα και αξιολογημένα» κείμενα;

6 Ως κείμενο αναφοράς για τη διαμόρφωση της ορολογίας που μας αφορά μπορούμε να μνημονεύσουμε τα αντίστοιχα κεφάλαια της συναγωγής μελετών του Ιωάννη Συκουτρή, *Μελέται και άρθρα*, Αθήνα 1956: «Γραμματεία» (σ. 120-127), «Γραμματολογία» (σ. 128-139), «Φιλολογία και ζωή» (σ. 211-239) και «Η διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας» (σ. 240-256).

Εισαγωγή στην έννοια της λογοτεχνίας

Ο ορισμός της λογοτεχνίας είναι αρκετά πιο δυσχερής από αυτούς της φιλολογίας και της γραμματολογίας. Σύμφωνα με τον Γιάννη Παπακώστα⁷, τόσο ο Ιωάννης Συκουτρής όσο και ο Ζήσιμος Λορετζάτος απέδωσαν τον όρο «λογοτεχνία» στον Ιωάννη Πανταζίδη, ο οποίος τον πρωτοχρησιμοποίησε στο άρθρο του με τίτλο «Φιλολογία, Γραμματολογία, Λογοτεχνία» το 1886, στο 22ο φύλλο της *Εστίας*: ο Κουμανούδης δεν τον περιέλαβε στις δύο *Συναγωγές αθησαύριστων λέξεων* του 1883 και του 1900, όχι επειδή δεν τον εντόπισε, αλλά επειδή δεν τον θεώρησε νεοφανή. Σύμφωνα με άλλες πηγές, ο όρος αποδίδεται στον Νικήτα Ευγενιανό, συγγραφέα της εποχής των Κομνηνών, κατά τον οποίο σήμαινε τη ρητορική χρήση του λόγου. Ο όρος «λογοτεχνία» απαντά στη μεσαιωνική περίοδο μεταξύ 1100 και 1660. Στον 19ο αιώνα εναλλασσόταν με τον υποτιμητικό, για την πεζογραφία κυρίως, όρο «ελαφρά φιλολογία». Ο Νικόλαος Πολίτης, ο Κωστής Παλαμής και ο Γρηγόριος Ξενόπουλος προτιμούσαν για την πεζογραφία τους όρους «πλατυργός» και «δημιουργική φιλολογία». Σε ένα διαφωτιστικό άρθρο του 1923 ο Ξενόπουλος προβάλλει τον όρο «λογοτεχνία», προκρίνοντάς τον από τους αντίστοιχους «ελαφρά φιλολογία» ή «δημιουργική φιλολογία». Το θέμα ανακινήθηκε για πρώτη φορά στη δεκαετία του 1860 από τον κλασικό φιλόλογο Αρ. Κυπριανό, ο οποίος βρίσκει τον όρο «αθώο και εύχρηστο», αλλά δεν θέλει να καινοτομήσει. Ο Πανταζίδης τολμά και τον χρησιμοποιεί, αναγνωρίζοντας επιπλέον ότι η λέξη είναι εύχρηστη και στη δημιουργία παραγών: «λογοτέχνης (κατά το καλλιτέχνης) είναι ο διά της τέχνης του λόγου παράγων καλά έργα». Έτσι, ο επινοημένος όρος δίνει στη λογοτεχνία την αυτοτέλεια, τον χώρο και τα μέσα της. Άλλωστε, είχε ήδη παραχθεί από τη γενιά του 1880 αξιόλογη λογοτεχνία.

Διαπιστώνουμε, βέβαια, ότι θα ήταν παρακινδυνευμένο να αρκεστούμε σε έναν ορισμό της λογοτεχνίας ή στην προσπάθειά μας να την ορίσουμε εμπειρικά. Αντίστοιχες δυσκολίες θα συναντούσαμε στον προσδιορισμό του αρνητικού ή αντιθέτου της, δοκιμάζοντας να την ορίσουμε βάσει αυτού προς το οποίο διαφοροποιείται: τι δεν είναι λογοτεχνία, ή τι είναι κακή λογοτεχνία.⁸ Ο ορισμός της λογοτεχνίας, που μόνιμα θα μας απασχολεί, συγκλίνει με τη διερεύνηση και άλλων ζητημάτων που σχετίζονται με αυτήν: ποιος είναι ο τρόπος ανάγνωσης της λογοτεχνίας, κατανόησης και μετάδοσης των συναισθημάτων και των εννοιών που αντλούμε από αυτήν; Επιπλέον, ουσιαστικό ρόλο στον καθορισμό του όρου «νε-

7 «Γύρω από τους όρους φιλολογία, ελαφρά φιλολογία, λογοτεχνία», *Νέα Εστία*, τ.1341, 15 Μαΐου 1983, σ. 678-683.

8 Ο Αλέξης Πολίτης (ό.π., 2ε) πολιορκεί και έτσι τον ορισμό που μας απασχολεί.

οελληνική λογοτεχνία» παίζει και ο προσδιορισμός του όρου «νέος ελληνισμός», η ιστορική του τοποθέτηση και ο φωτισμός της σχέσης του με τον αρχαίο και τον μεσαιωνικό ελληνισμό.

Ας ξεκινήσουμε από τα δεδομένα. Λογοτεχνία μπορεί να θεωρηθεί το σύνολο των έντεχνων γραπτών μνημείων που δεν έχουν πληροφοριακό χαρακτήρα και δεν αφορούν ειδικές επιστήμες, στο οποίο σύνολο περιλαμβάνονται και τα προφορικά έργα και κάποια επιμελημένα θεωρητικά κείμενα, ή άλλα που οδηγούν στη σύλληψη του όλου πνεύματος ενός πολιτισμού. Στοιχεία κλειδιά: ο λόγος και η τέχνη, πριν ακόμη τοποθετηθούμε με βάση τους εθνικούς διαχωρισμούς, καθώς η μελέτη των λογοτεχνικών έργων είναι, καταρχήν, ανεξάρτητης εθνικότητας.

Τι λένε όμως οι ίδιοι οι ποιητές; Ας πατήσουμε το «Πρώτο σκαλί» του Καβάφη:

Το πρώτο σκαλί

Εις τον Θεόκριτο παραπονιούνταν
μιά μέρα ο νέος ποιητής Ευμένης·
«Τώρα δυό χρόνια πέρασαν που γράφω
κ' ένα ειδύλιο έκαμα μονάχα.
Το μόνον άρτιόν μου έργον είναι.
Αλλοίμονον, είν' υψηλή το βλέπω,
πολύ υψηλή της Ποιήσεως η σκάλα·
και απ' το σκαλί το πρώτο εδώ που είμαι
ποτέ δεν θ' αναιβώ ο δυστυχισμένος».
Ειπ' ο Θεόκριτος· «Αυτά τα λόγια
ανάρμοστα και βλασφημίες είναι.
Κι αν είσαι στο σκαλί το πρώτο, πρέπει
νάσαι υπερήφανος κ' ευτυχισμένος.
Εδώ που έφθασες, λίγο δεν είναι·
τόσο που έκαμες, μεγάλη δόξα.
Κι αυτό ακόμη το σκαλί το πρώτο
πολύ από τον κοινό τον κόσμο απέχει.
Εις το σκαλί για να πατήσεις τούτο
πρέπει με το δικαίωμά σου νάσαι
πολίτης εις των ιδεών την πόλι.
Και δύσκολο στην πόλι εκείνην είναι
και σπάνιο να σε πολιτογραφήσουν.
Στην αγορά της βρίζεις Νομοθέτας
που δεν γελά κανένας τυχοδιώκτης.

Εδώ που έφθασες, λίγο δεν είναι·
τόσο που έκαμες, μεγάλη δόξα».⁹

Το ποίημα αυτό παρουσιάζει την είσοδο ενός ποιητή στον χώρο της λογοτεχνίας. Η προϋπόθεση της εισόδου «στων ιδεών την πόλι» είναι, κατά τον Θεόκριτο¹⁰, μια πράξη νομικού και πολιτικού χαρακτήρα. Πρέπει κανείς να κερδίσει τα πολιτικά δικαιώματα, την «πράσινη κάρτα» εισόδου, να επιτύχει μια πολιτογράφηση, πράγμα δύσκολο και σπάνιο, καθώς οι νόμοι της δεν επιτρέπουν καμία διαφυγή. Η λογοτεχνία είναι ένας τύπος με άτεγκτους νόμους εισόδου, που διαθέτει τη θεϊκή δύναμη να συναρπάξει με τις ποιητικές συλλήψεις της τον νου των θνητών, ή έστω εκείνων που η πόλη τούς θεωρεί άξιους να δεχτούν αυτό το θείο δώρο. Επιπλέον, η είσοδος είναι μόνο η αρχή, καθώς τα εδάφη της πόλεως είναι κλιμακωτά και ανοδικά. Η δε έξοδος (ή απέλαση) από την πόλη της λογοτεχνίας είναι επίσης πιθανή. Επιπλέον, το δώρο μπορεί και να ανακληθεί, εφόσον η ίδια η πόλις ενδέχεται να εγκαταλείψει τον απλό ή ευνοούμενο πολίτη της. Για τον Καβάφη, ίσως, η πόλις των ιδεών είναι μια ουτοπική αλληγορία. Ποιες είναι όμως οι απαραίτητες προϋποθέσεις, οι νόμοι εισόδου στη λογοτεχνική επικράτεια; Ο Καρυωτάκης κάνει μια σύγκριση και βγάζει τα συμπεράσματά του:

Μικρή ασυμφωνία σε Α μείζον

Α! κύριε, κύριε Μαλακάση,
ποιος θα βρεθεί να μας δικάσει,
μικρόν εμέ κι εσάς μεγάλο
ίδια τον ένα και τον άλλο;
Τους τρόπους, το παράστημά σας,
το θελκτικό μειδίαμά σας,
το *monocle* που σας βοηθάει
να βλέπετε μόνο στο πλάι
και μόνο αυτούς να χαιρετάτε
όσοι μοιάζουν αριστοκράται,
την περιποιημένη φάτσα,
την υπεροπτική γκριμάτσα
από τη μια μεριά να βάλει

9 Κ.Π. Καβάφης, *Ποιήματα*. Α' (1896-1918). Πρώτη τυποποιημένη έκδοση, φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη, Αθήνα: Ίκαρος 1963. Νέα έκδοση Αθήνα: Ίκαρος 1991, σ. 105.

10 Συρακούσιος ποιητής που άκμασε γύρω στα 270 π.Χ., έζησε και στην Αλεξάνδρεια και καθιέρωσε το είδος του δραματικού ποιμενικού ή αγροτικού ποιήματος.

της ζυγαριάς, κι από την άλλη
 πλάστιγγα να βροντήσω κάτου,
 μισητό σκήνωμα, θανάτου
 άθυρμα, συντριμμένο βάζον,
 εγώ, κύμβαλον αλαλάζον.
 Α! κύριε, κύριε Μαλακάση,
 ποιος τελευταίος θα γελάσει;¹¹

Απαραίτητη προϋπόθεση εισόδου είναι όχι το «φαίνεσθαι», αλλά το «είναι». Όχι οι τρόποι, το παράστημα, η υπεροψία, η διάκριση αριστοκρατών και μη, ούτε οι ενέργειες και τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του ποιητή, αλλά ο ίδιος ο ποιητής, το «εγώ» του ως «μισητό σκήνωμα, θανάτου άθυρμα, συντριμμένο βάζον, κύμβαλον αλαλάζον», δηλαδή ως σώμα που βρίσκεται σε μόνιμη αντιπαράθεση με το πνεύμα και την ψυχή, παιχνίδι στα χέρια του θανάτου, δοχείο (φόρμα) που δεν μπορεί να κρατήσει το περιεχόμενό του, μουσικό όργανο που ο ήχος του δεν προσφέρει κανένα νόημα ή ευχαρίστηση. Το ποιητικό εγώ έχει για τον Καρυωτάκη μια μόνιμη αγωνία έκφρασης, βρίσκεται σε ατέρμονη πάλη με το υλικό του, δηλαδή τη γλώσσα και την ποιητική μορφή, ενώ το διαρκώς επανερχόμενο ζήτημα είναι η υπέρβαση της φθοράς και της ανυπαρξίας. Μπορεί αυτοί να είναι κάποιοι από τους νόμους εισόδου στην πόλη της λογοτεχνίας. Τι συμβαίνει όμως με το λογοτέχνημα;

Δώρο Ασημένιο Ποίημα

Ξέρω πως είναι τίποτε όλ' αυτά και πως η γλώσσα
 που μιλώ δεν έχει αλφάβητο
 Αφού και ο ήλιος και τα κύματα είναι μια γραφή συλ-
 λαβική που την αποκρυπτογραφείς μονάχα στους και-
 ρούς της λύπης και της εξορίας

Κι η πατρίδα μια τοιχογραφία μ' επιστρώσεις διαδο-
 χικές φράγκιμες ή σλαβικές που αν τύχει και
 βαλθείς για να την αποκαταστήσεις πας αμέσως φυλακή
 και δίνεις λόγο

Σ' ένα πλήθος Εξουσίες ξένες μέσω της δικής σου
 πάντοτε

11 Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα και πεζά*, επιμ. Γ.Π. Σαββίδη, Αθήνα: Ερμής/Εστία 1998, σ. 111.

Όπως γίνεται για τις συμφορές

Όμως ας φανταστούμε σ' ένα παλαιών καιρών αλώνι
που μπορεί να 'ναι και σε πολυκατοικία ότι παίζουνε
παιδιά και ότι αυτός που χάνει

Πρέπει σύμφωνα με τους κανονισμούς να πει στους
άλλους και να δώσει μιαν αλήθεια

Οπότεν βρίσκονται στο τέλος όλοι να κρατούν στο χέρι
τους ένα μικρό

Δώρο Ασημένιο Ποίημα¹²

Μια αλήθεια για δύσκολες εποχές σε γλώσσα χωρίς αλφάβητο, φτιαγμένη με κομμάτια της φύσης και της πατρίδας, αποτέλεσμα των κανόνων ενός παιχνιδιού παιδιών, υλική πολύτιμη προσφορά είναι η λογοτεχνία για τον Ελύτη. Επεκτείνοντας την έννοια αυτή της λογοτεχνίας ως υλικής κατηγορίας με συγκεκριμένη υπόσταση, ο Ανδρέας Εμπειρικός δημιουργεί τον θρυλικό ορισμό του:

Η ποίηση είναι ανάπτυξις στίλβοντος ποδηλάτου.

Μέσα της όλοι μεγαλώνουμε. Οι δρόμοι είναι λευκοί. Τα άνθη μιλούν. Από τα πέταλά τους αναδύονται συχνά μικρούτσιες παιδίσκες. Η εκδρομή αυτή δεν έχει τέλος.¹³

Υπονοώντας τον εξίσου δημοφιλή ορισμό της ποίησης από τον Paul Valéry¹⁴, ο Εμπειρικός παρουσιάζει τη λογοτεχνία ως την κίνηση και την εργασία ενός λαμπρού μηχανισμού. Πρόκειται για μια μηχανική διαδικασία παραγωγής ποίησης που αντιστοιχεί στην υπερρεαλιστική «αυτόματη γραφή». Είναι ο αυτοματισμός στον λευκό χώρο της σελίδας που αντιστοιχεί στο φανταστικό τοπίο μιας ποδηλατοδρομίας (της γραφής) σε μια θαυμαστή ατμόσφαιρα ζωντανών και όχι καλλωπιστικών μόνο λέξεων και ανθών. Η λογοτεχνία είναι μια διαδικασία διαρκούς αυτογνωσίας και αυτο-ωρίμανσης. Είναι όμως και μια ανάπτυξη της ικανότητάς μας να γνωρίζουμε τον κόσμο:

12 Οδυσσέας Ελύτης, «Το Φωτόδεντρο και η δέκατη τέταρτη ομορφιά» (1971), στο: *Ποίηση*, Αθήνα: Ίκαρος 2002 σ. 231.

13 Ανδρέας Εμπειρικός, «Ο πλόκαμος της Αλταμίρας» (1936-1937), 3, *Ενδοχώρα*, Ε' ανατύπωση (τέταρτης έκδοσης), Αθήνα: Άγρα 1980 & 1997, σ. 107.

14 Στο πρωτότυπο: «Le lyrisme et le développement d' une exclamation» (*Littérature*, 1929).

Ανταπόδοση

Πάλεψε με τις λέξεις, με το χρόνο, με τα πράγματα. Έδωσε θέση
στην πεταλούδα, στο χαλίκι, στ' αλογάκι της Παναγίας,
στους ολονύκτιους στεναγμούς των άστρων, στη δροσοστάλα
που πέφτει απ' το ροδόφυλλο, στ' άρρωστο αηδόνι, στις μεγάλες σημαίες,
στο γαλάζιο, στο κόκκινο, στο κίτρινο. Πλούτισε τον κόσμο
με μόχθο κι εγκαρτέρηση. Σκαλί σκαλί
ανέβηκε την πέτρινη τεράστια σκάλα. Τώρα, εκεί πάνω,
άλλα παράσημα δεν έχει πια παρά τα βέλη στα γυμνά πλευρά του.¹⁵

15 Γιάννης Ρίτσος, «Ανταποκρίσεις» (1985), στο: *Ανθολογία Γιάννη Ρίτσου*, επιμ. Χρύσα Προκοπάκη, Αθήνα: Κέδρος 2000, σ. 424.

Το βιβλίο αυτό γράφτηκε με την πρόθεση κάλυψης του κενού ανάμεσα στα διδακτικά και στα ακραιφνώς ακαδημαϊκά που είναι αναγκαία για τη μετάβαση των φοιτητών φιλολογίας –αλλά και όσων ενδιαφέρονται για την ενίσχυση των δεξιοτήτων τους προς μία συστηματική μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας– από τις γενικές γνώσεις λογοτεχνίας στην επιστήμη της νεοελληνικής φιλολογίας. Έχοντας τον χαρακτήρα προθαλάμου, το βιβλίο αυτό στοχεύει:

- A)** στην εξοικείωση του ενδιαφερόμενου με τη «γλώσσα» της νεοελληνικής φιλολογίας, δηλαδή με το ειδικό λεξιλόγιο, τον τρόπο χρήσης της ορολογίας, αλλά και τις βασικές τροποποιήσεις που η εξέλιξη της επιστήμης έχει επιφέρει σε αυτήν.
- B)** στην καθοδήγηση του δυνάμει μελετητή στην έρευνα και την παραγωγή πρωτότυπου επιστημονικού έργου.
- Γ)** στη θεωρητική και με συγκεκριμένα παραδείγματα ενδυνάμωση του αναγνώστη νεοελληνικής λογοτεχνίας, ώστε να είναι ομαλή γι' αυτόν η αναγωγή στον πολυεπίπεδο, κριτικό και πολιτικά δραστήριο χώρο της ερμηνείας.